

V. KÁROLY LOTARINGIAI HERCEG A SZENTGOTTHÁRDI CSATÁBAN

A középkori lovagi hagyományos értékrendben a muzulmánok (szaracénok, mórok, törökök stb.) elleni fegyveres harc kiemelkedő erénynek számított, hiszen nemcsak a katona dicsőségét fényezte, hanem a keresztény hit védelméhez is hozzájárult.¹ Annak ellenére, hogy a kora újkorban a kereszties hadjáratok szelleme lassan átadta a helyét a sokkal racionálisabb államérdek elvének – amire a korabeli francia monarchia nyújtotta a legtökéletesebb példát –, a francia nemesi körökben a török elleni háborúk emléke még sokáig elevenen élt tovább. A francia uralkodóhoz erősebb-lazább szálakon kapcsolódó hercegek esetében ez a hitvédő harci kedv néha olyan mértékben fellángolt, hogy az első adandó alkalmat megragadták, hogy dicsőséget és az európai fejedelmek társaságában bizonyos elismerést szerezzenek.²

A lotaringiai hercegi ház esetében a török elleni, főleg magyarországi harcok hagyománya hosszú előzményekre nyúlt vissza.³ Már 1565-ben a fiatal Henri de Guise hercege és testvére, Charles, Mayenne márkija a magyarországi hadszíntéren harcoltak, majd később, 1570-ben felajánlották katonai szolgálataikat a Velencei Köztársaságnak a török elleni küzdelemhez. Még híresebb volt Mercœur hercegének,⁴ Nicolas de Vaudémont fiának és Antoine lotaringiai herceg unokájának az esete, aki 1593-ban lépett II. Rudolf császár szolgálatába. 1599 októberében részt vett Esztergom ostromában, 1600-ban

* Tudományos tanácsadó, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet (1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4., toth.ferenc@btk.mta.hu).

1 A tanulmány az MTA BTK TTI „Lendület” Szent Korona Kutatócsoport által elnyert Lendület II. kutatási projekt (2012–2017) és a PAGEO Alapítvány által támogatott Mars Hungaricus in Gallia kutatási projekt (2015–2017) támogatásával készült.

2 *Géraud Poumarède*: Pour en finir avec la Croisade. Mythes et réalités de la lutte contre les Turcs aux XVIe et XVIIe siècles. Presses Universitaires de France, Paris, 2004. 383–388.

3 *René Taveneaux*: L’esprit de croisade en Lorraine aux XVIe et XVIIe siècles. In: L’Europe, l’Alsace et la France, problèmes intérieurs et relations internationales à l’époque moderne. Etudes réunies en l’honneur du doyen Georges Livet pour son 70e anniversaire. Editions d’Alsace, Colmar, 1986. 257–263.

4 Philippe-Emmanuel de Lorraine (1558–1602): Mercœur hercege, Nomeny márkija, Ancenis bárója, Bretagne kormányzója. Életéhez lásd: *Jean-Chrysostome Bruslé de Montpleinchamp*: L’Histoire de Philippe-Emmanuel de Lorraine. Pierre Marteau, Cologne, 1689.

három lotaringiai lovasszázadot vezetett a magyarországi hadszíntéren, majd egy év múlva újabb három századot toborzott. Ugyanebben az évben sikerült elfoglalni Székesfehérvárt, amelyet eredményesen védett meg a számbeli fölényben lévő ellenséggel szemben.⁵ A következő évben a Lotaringiába vezető hazaúton érte a halál, és Nancyban temették el a ferencesek kápolnájában található hercegi sírboltban. Az emléket dicsőítő gyászbeszédben – amelyet Szalézi (később Szent) Ferenc mondott a párizsi Notre-Dame-katedrálisban 1602. április 27-én – a herceg alakja Krisztus katonájaként jelenik meg, aki a keleti „szent úton” esett el.⁶ Rajta kívül még számos hasonlóan híres lotaringiai nemes vett részt kíséretében a magyarországi tizenöt éves háború küzdelmeiben, mint például Henri de Lorraine, Chaligny grófja,⁷ a krónikás François de Bassompierre⁸ vagy Claude de Lorraine,⁹ Joinville hercege.¹⁰

V. Károly tehát olyan neves ősokeket vonultathatott fel, akik már több alkalommal is bizonyították vitézségüket a magyarországi törökellenes harcokban. A híres lotaringiai herceg később a visszafoglaló hadjáratok egyik legjelentősebb fővezére lett, akinek hadvezéri pályája a szentgotthárdi csatától kezdve, Bécs második török ostrom alóli felmentésén át, Buda visszavívásán keresztül egészen a harsány-hegyi vagy második mohácsi csatáig és következményeiig ívelt. A következőkben egyrészt áttekintem, hogy miként hatott az 1664-es Rába-parti ütközet élménye a későbbi neves fővezér pályájának alakulására, másrészt pedig azt szeretném bemutatni, hogy miként jelenik meg az 1664-es tűzkeresztségének emléke.

5 Péter Sabin-Tóth: Amis ou ennemis? Français en Hongrie pendant la guerre de Quinze Ans (1595–1606). In: Mille ans de contacts II Relations franco-hongroises de l’an mil à nos jours. Éd. Zita Tringli–Ferenc Tóth. BDF Francia Tanszék, Szombathely, 2004. 26–35.

6 Poumarède, G.: i. m. 400–402. Mercoeur herceg hírnevét még inkább öregbítette a Jacques Auguste de Thou által megörökített, csodával határos kanizsai visszavonulása is. Vö. Jacques Auguste de Thou: Histoire universelle I–XVI. London, 1734. XIII. 507.

7 Henri de Lorraine-Chaligny (1570–1600): Chaligny grófja és Moy márkija.

8 François de Bassompierre (1579–1646): Haroué márkija, Bassompierre ura, francia diplomata, marsall és emlékiró. Vö. Mathieu Lemoine: La faveur et la gloire. Le maréchal de Bassompierre mémorialiste (1579–1646). Presses de l’université Paris-Sorbonne, Paris, 2012.

9 Claude de Lorraine (1578–1657): Joinville és Chevreuse hercege.

10 Péter Sabin-Tóth: Expier sa faute en Hongrie. Réminiscences de croisade et pacification politique sous Henri IV. In: Foi, fidélité, amitié en Europe à la période moderne. Mélanges offerts à Robert Sauzet. Éd.: Brigitte Maillard. Publications de l’Université de Tours, Tours, 1995. 436–439.

V. KÁROLY HERCEG FIATALSÁGA

A 17. század Lotaringia történetében a zűrzavarok és az uralkodói hatalom látványos gyengülésének időszaka volt. E balszerencsés évszázad meghatározó eseményei 1624-ben egy örökösödési válsággal kezdődtek, amikor is II. Henrik, Lotaringia és Bar hercege fiú utód nélkül hunyt el. Halála előtt nem sokkal leányát, Nicole-t unokatestvéréhez, Vaudémont Károlyhoz adta feleségül, aki ezáltal az utódja lett. A helyzetet ugyanakkor bonyolította II. René herceg ekkoriban előkerült testamentuma, amely szerint a hercegi korona csak férfiágon örökölheto. Ennek következtében a jogos örökös Vaudémont Ferenc, Károly apja lett, aki azonnal lemondott fia javára, aki viszont ezt követően egyedül kezdett el uralkodni IV. Károly néven.¹¹ A herceg veszekedő és kiszámíthatatlan természete, valamint a császárhoz fűződő szoros kapcsolata hamar kiváltotta a francia király haragját, aki csapataival 1633-ban megszállta Lotaringiát. IV. Károly ekkor lemondott a hercegi címről testvére javára, és a harmincéves háború alatt császári szolgálatban harcolt. 1641-ben – a saint-germain-en-laye-i béke következtében – Károlynak sikerült visszaszereznie a birtokait, azzal a feltétellel, hogy elfogadja a francia király protektorátusát és felmondja a császárral való szövetséget. Nem sokkal később azonban újra Franciaország ellen fordult, a harc egészen a háború végéig tartott. Később, a Fronde időszaka alatt Károly ismét háborút indított, és csapataival 1652-ben már majdnem Párizst fenyegette. A Fronde bukása után letartóztatták, és a toledói Alcazarban tartották fogva, ahonnan 1659-ben szabadult, de birtokait csak az 1661-es vincennes-i békével szerezte vissza. XIV. Lajos 1670-ben ismét elfoglalta a hercegséget, amely egészen a rijswijki békéig (1697) francia kézen maradt. IV. Károly 1675-ben bekövetkezett halálakor a hercegi titulust unokaöccse, Lotaringiai Károly-Lipót-Miklós-Sixtus örökölte, aki V. Károly (1. kép) néven vált ismertté.¹²

V. Károly Nicolas-François de Vaudémont és Claude de Lorraine gyermeke volt, akik 1634-ben Itáliába, majd onnan Bécsbe menekültek. Mivel Lotaringia ekkor francia megszállás alatt állt, a fiatal Károly a bécsi udvarban nevelkedett, ahol I. Lipót egy későbbi uralkodóhoz méltó neveltetésben részesítette. Ezt követően apjával együtt a párizsi udvarba távozott, ahol néhány évet töltöttek. Nem sokkal halála előtt IV. Károly herceg egy szerződést kötött

11 Életéhez lásd: *Charles J.-A. Leestmans*: Charles IV, duc de Lorraine (1604–1675). Une errance baroque. Par Quatre chemins, Lasne, 2002.

12 *Henry Bogdan*: La Lorraine des ducs. Sept siècles d'histoire. Perrin, Paris, 2005. 162–188.

1. kép. Az ifjú Lotaringiai Károly herceg portréja az arolseni hercegi könyvtár 17. századi metszetgyűjteményében

XIV. Lajos királlyal – az 1662. február 6-i, úgynevezett montmartre-i szerződést –, amelyben a területeit a francia királynak adta át, haláláig névleg megőrizve a hercegi címet. A nagybátyjával és a francia királlyal egyaránt vitába kerülő fiatal Károly másnap elhagyta Párizst, és néhány, birtokai megszerzésére irányuló meghiúsult kísérlet után a császár szolgálatába állt. Az éppen akkor kirobbanó új török háború nagyszerű lehetőséget nyújtott a huszonegy éves herceg számára, hogy őseihez méltó módon megmutathassa harci képességeit a hitetlenek elleni küzdelemben.¹³

AZ IFJÚ HERCEG A CSATAMEZŐN

Az 1664. augusztus 1-jei szentgotthárdi csatában nyílt az első lehetőség a katonai szereplésre. A csata a későbbi emlékek alapján kiváló belépőnek bizonyult a herceg hadvezéri pályája szempontjából. A herceg szentgotthárdi hőstetteit több nyomtatott visszaemlékezés is megörökítette, amelyek visszatérő elemként helyet kaptak a különféle életrajzi munkákban is. A legismertebb

¹³ *Stéphane Gaber*: Et Charles V arrêta la marche des Turcs. Un Lorrain sauveur de l'Occident chrétien. Presses Universitaires de Nancy, Nancy, 1986. 19–26.

életrajzát Jean de La Brune történész írta, amely 1691-ben jelent meg Kölnben, nem sokkal a herceg halála után.¹⁴ Ebben a szerző az események sommás összefoglalóját adja, kiemelve az ifjú herceg hősiességét és a csatában játszott meghatározó szerepét.

Íme a történet rövid összefoglalása: Lotaringiai Károly herceg az újonnan kirobbant 1663–1664-es török háború idején érkezett Bécsbe, amikor is az európai keresztény uralkodók – köztük a francia király is – csapatokat küldtek a török ellen. Károly, aki ekkor már egy császári lovasezred tulajdonosa volt, a francia nemes ifjak példáján felbuzdulva a császártól engedélyt kért, hogy részt vehessen a harcokban. Miután az engedélyt nem kapta meg, titokban elhagyta a bécsi udvart és a hadszíntérre ment. Zrínyi-Újvár ekkor már elesett, ezért az ifjú herceg a Rába partján gyülekező szövetséges csapatokhoz csatlakozott. Ezt követően az elbeszélés váratlanul áttér a folyón átkelt törökök Montecuccoli seregének jobbszárnya ellen (sic!) intézett támadására, ami után a császári seregek meghátráltak. Montecuccoli ekkor a balszárnyon elhelyezkedő franciák segítségét kérte, és ekkor találkozott az ifjú herceggel, akit arra kért, hogy seregével a török támadást tartóztassa fel.¹⁵ A fiatal herceg szembeszállt a számbeli fölényben lévő törökökkel, és a francia csapatok segítségével visszaverte őket. A klasszikus lovagi eszménynek megfelelően a szöveg kiemeli a herceg személyes bátorságát: *„A herceg nemcsak a hadvezéri tisztségét látta el az összecsapásban, hanem egyszerű katonaként is küzdött. Kitépett egy zászlót egy török kezéből, aki éppen fel akarta nyársalni a lándzsával, amelyre a zászlót felerősítették. S e zászlót, melyet a császár neki ajándékozott, elküldték Ferenc hercegnek, aki a Nancy mellett található Burgundiak kápolnájában helyeztette el egy felirattal együtt, amelyen feljegyezték e csata diadalát, ahol több mint ötezer törököt öltek meg.”*¹⁶ A leírás megemlékezik Ligniville grófról is, aki a csatában végig a fiatal herceg közelében tartózkodott, és aki részletesen beszámolt a csatáról IV. Károly hercegnek küldött jelentésében. Ezután a szöveg megemlíti még a vasvári békeszerződést is, egyben kiemeli, hogy a lotaringiai herceg ezredét a béke idején is fenntartották.

Egy másik kiadvány, Beauvau márkai visszaemlékezése az előzőhöz hasonló csataleírással szolgál. A szöveg eleje azonos elemeket tartalmaz, mint Jean de

14 *Jean de La Brune*: La vie de Charles V, duc de Lorraine et de Bar, et généralissime des troupes impériales. Jean Garrel, Amsterdam, 1691.

15 A történet elég valószínűnek tűnik a korabeli térképek tanúsága szerint is. A *Theatrum Europaeum* IX. (Frankfurt am Main, 1672.) által közölt térképen jól látszik, hogy Lotaringiai Károly ezrede közvetlenül a főparancsnokság mellett helyezkedett el. Vö. *Alain Petiot–Ferenc Tóth*: Un héros chevaleresque et chrétien. Le prince Charles de Lorraine à la bataille de Saint-Gothard (1664). Le Pays Lorrain 97. (2016) 3. sz. 255–264.

16 *La Brune, J.*: i. m. 142.

La Brune műve (a török háború kezdete, a francia nemesek magyarországi útja, a herceg szökése Bécsből, a csata kezdete, a lotaringiai ezred segítsége, Ligniville gróf beszámolója stb.). A herceg személyes hősiesség helytállása azonban kissé eltér az előzőtől: „E herceg kiragadott egy nagy zászlórudat egy török kezéből, aki éppen fel akarta nyársalni annak négyszögletű hegyes vasalt végével, amelyhez egy zászlót erősítettek. Ezt a herceg egy pisztolylövessel hártotta el, amely a hitetlent leterítette. E zászlót a császár a hercegnek adományozta, hogy vitészsége e becses jelét megőrizhesse, s később elküldte az apjának, Ferenc hercegnek, aki fel-tűzette a Nancy mellett lévő Burgundiak kápolnájában a Jőtevő Szűz oltára elé, ahol ma is látható azon véres mívoltában, egy aranyozott felirat alatt, amely e tettet elmondja.”¹⁷

Beauvau márki elmeséli még Brown gróf halálát is, aki Károly herceg hűségese fegyvernöke volt, és Párizs óta mindenfelé elkísérte őt. A gróftot a török lovasokkal való elkeseredett küzdelemben lefejezték. E szövegrész felidézi a hősi lovagregények stílusát. A vasvári békével kapcsolatban Beauvau márki annak gyors megkötését a császár és a francia csapatok közötti bizalmatlansággal magyarázza.¹⁸ Ezek után magától értetődő volt, hogy a francia csapatokat gyorsan kivonták a magyar hadszíntérről. Mindez azonban nem akadályozta meg, hogy a francia nemesek kapcsolatba lépjenek az elégedetlen magyar arisztokratákkal.¹⁹

E két szöveg – hasonlóságai ellenére – a leghitelesebbnek számított a korabeli visszaemlékezések közül. Említésre méltó, hogy a tudós Augustin Calmet, akit Dom Calmet néven ismernek jobban, a szentgotthárdi csata történetét szintén e két forrás alapján idézte fel monumentális történelmi munkájában.²⁰ Joggal gondolhatjuk, hogy e két szöveg azonos forrás alapján keletkezett, amely minden bizonnyal Ligniville herceg titokzatos jelentése lehetett, amelynek mind ez idáig nem sikerült nyomára akadnunk. Mindenesetre felté-

17 Mémoires du marquis de Beauvau, pour servir à l'histoire de Charles V neveu de Charles IV, duc de Lorraine et de Bar. Pierre Marteau, Cologne, 1689. 254.

18 „...la conjoncture de sa Maison ne lui faisoit pas moins craindre le secours des François, dont l'humeur bouillante & fraîchement bouffie de la victoire de S. Godart ne lui revenoit pas, que la guerre avec les Infidèles, il en eut bien-tôt conclu les articles. Cela fait voir la misérable condition des Princes, d'être quelquefois réduits à la nécessité de se servir de l'assistance de leurs ennemis couverts, pour ne pas succomber sous l'effort des déclarez, au hazard d'être opprimez de tous les deux.” Uo. 255.

19 A kapcsolatfelvételt frappánsan bizonyítják Vitnyédy Pál album amicorumának 1664-es francia bejegyzései. Vö. Hausner Gábor: A szentgotthárdi csatában részt vett franciák bejegyzései Vitnyédy Pál album amicorumában. In: Szentgotthárd – Vasvár 1664. Háború és béke a XVII. század második felében. Szerk. Tóth Ferenc–Zágorhidi Czigány Balázs. Szentgotthárd Város Önkormányzata, Szentgotthárd, 2004. 46–58.

20 Dom Augustin Calmet: Histoire ecclésiastique et civile de la Lorraine I–IV. Jean-Baptiste Cusson, Nancy, 1728. III. 621–623.

telezhetjük, hogy az átdolgozott szövegekben a herceg tetteit jelentősen felnagyítják a szerzők, sőt egyeseken Ligniville gróf szerepét is neki tulajdonítják.

Egy nemrég feltárt francia forrás, a francia Hadügyi Levéltárban található, ismeretlen szerzőtől származó, *Voyage d'Hongrie en 1664* című útleírás számos új, ebben a hadjáratban részt vevő neves francia személyiségre vonatkozó információval gazdagítja ismereteinket.²¹ Témánk szempontjából két fontos elemet szeretnék ebből kiemelni: egyrészt a névtelen szerző Ligniville grófnak tulajdonítja az érdemet a francia csapatokkal közösen végrehajtott ellentámadás tekintetében, másrészt pedig kiemeli egy bizonyos lotaringiai lovag (*chevalier de Lorraine*) közkatonaként játszott hősiességét.²² A lotaringiai lovag ténylegesen létezett: Philippe de Lorraine-Armagnac lovagról van szó, aki kora egyik ismert személyisége volt. A rossznyelvek szerint a nőgyűlölő Orléans-i herceg, más néven a *Monsieur*, vagyis a király testvére intim barátja, szeretője volt. A sokat emlegetett Ligniville gróf pedig Philippe-Emmanuel de Ligniville, IV. Károly herceg híres hadvezére volt, akinek ekkori tevékenységéről nagyon keveset tudunk, mivel nem sokkal a szentgotthárdi csata után elhunyt Bécsben, ahol az ottani híres ferences templomban, a Minoritenkerchében helyezték örök nyugalomra.²³

A HŐSTETT EMLÉKE

A Károly emlékének szentelt művek is nagymértékben hozzájárultak a kereszties hadjáratok szelleméhez méltó klasszikus keresztény hőskép kialakításához. 1701-ben jelent meg Nancyban, Dom Miguel Gonzalva de Ponte szerkesztésében egy Lotaringiai Károly életének és neves tetteinek szentelt, a herceg fia, I. (Lotaringiai) Lipót által megrendelt művészi metszetekkel ellátott album. Ebben a gazdagon díszített munkában szerepel egy metszet a szentgotthárdi csatáról, amelyhez rövid leírást is mellékel a kötet szerkesztője. A szövegből

21 Service Historique de la Défense (Vincennes), série 1 M 56 II. Voyage d'Hongrie en 1664 (névtelen szerző műve). Vö. *Tóth Ferenc*: Újabb francia források a szentgotthárdi csatáról. Hadtörténelmi Közlemények, 127. (2014) 206–231.

22 „Pour nommer ces illustres et braves volontaires je commenceray par Mr. le chevalier de Lorrain qui ne mesprisoit pas de prendre le mousqueton d'un cheval leger de Bissy a qui on fit donner l'estendart du cornette qui avoit este blessé...” Service Historique de la Défense (Vincennes), série 1 M 56 II. Voyage d'Hongrie en 1664. 33.

23 Életéhez lásd: *François-Henri Turpin*: Histoire ou éloge historique de Philippe-Emmanuel, comte de Ligniville. Paris, 1777.; *Léon Germain*: Philippe-Emmanuel comte de Ligniville. Renseignements bibliographiques. G. Crépin-Leblond, Nancy, 1884.

2. kép. A szentgotthárdi csata ábrázolása az *Abrégé historique et iconographique de la vie de Charles V., duc de Lorraine dédié à Son Altesse Royale Leopold I. son digne successeur* című munkában

megtudhatjuk, hogy a csata a 17. század egyik legjelentősebb ütközete volt, amelyben egy jelentős számbeli fölényben lévő ellenséges hadsereget győztek le. A szövegíró külön kiemelte a törökök keresztényeket megvető viselkedését. A fiatal herceg bemutatásakor pedig a kereszties hadjáratok eszméjét idézve emlegette annak neves őseit, Bouillon Gottfrieddel az élen.²⁴ A személyes hőstett elbeszélése során valószínűleg a szerző a két ismertett szövegből mérítette az információit, így a zsákmányolt török zászló története – mint a hőstett legfontosabb bizonyítéka – itt is kiemelt jelentőséget kapott. A mellékelt metszet pedig egy korábbi, eléggé elterjedt francia nyelvű ábrázolás alapján készült. A kép a csatát madártávlatból mutatja be, Károly herceg pedig Montecuccoli és Badeni Lajos társaságában az előtérben foglal helyet (2. kép).²⁵

Hasonlóan első helyen szerepel a szentgotthárdi csata egy másik, a herceg hőstetteit bemutató alkalmi metszetgyűjteményben, Sébastien Leclerc művében (3. kép).²⁶ Egy *L'ombre de Charles V duc de Lorraine* (Lotaringiai V. Károly herceg árnyéka) címet viselő munka – a szentgotthárdi események középpontjába helyezve a fiatal herceget – szintén Károly hősiességének állít emléket: a mű névtelen szerzője megállapítja, hogy a herceg játszotta a csata kritikus pillanataiban a főszerepet.²⁷ Ez a polemizáló és XIV. Lajos politikáját előszere-ttel ostorozó munka ugyanakkor igyekezett a francia csapatok szerepét Lotaringiai Károlyéhoz képest elenyészőnek beállítani.

A herceg hőskultuszának apoteózisa a halála után tíz évvel, az ünnepélyes sírba tétele idején kezdődött. Amikor Lipót fia a rijswijki békét követően ismét elfoglalhatta hercegségeit, oly módon kívánta apja dicsőséges emlékét ápolni, hogy hamvait Innsbruckból ünnepélyes keretek között Nancyba szál-

24 „Charles V. âge alors de vingt-un an étoit déjà Colonel de Cavallerie dans le service de S. M. I. et quoy que ce Monarque eusse soubaité de le retenir à Vienne, dans la crainte du danger, tant à cause des maladies, qui sont assez frequentes en Hongrie, que par la situation peu avantageuse, ou l'armée Chrétienne se trouvoit; neantmoins le jeune Prince, qui sentoit bouillonner l'auguste sang de Godefroy de Bouillon; qui a toujours été si généreusement répandu pour la foy, acourut à cette glorieuse action: trop heureux (disoit-il) de mourir en défendant ses intérêts.” Dom Miguel Gonzalva de Ponte: Abrégé historique et iconographique de la vie de Charles V., duc de Lorraine dédié à Son Altesse Royale Leopold I. son digne successeur. Chez René Charlot, & Pierre Deschamps, Nancy, 1701. III. rézmetszet.

25 Uo.

26 Bibliothèque municipale de Nancy, Rés. 4181. Sébastien Leclerc: Les actions glorieuses de S. A. S. Charles [V], duc de Lorraine. h. és é. n. A szentgotthárdi csatát ábrázoló metszethez írt magyarázata a csatát a Vág folyó partjára helyezi.

27 „Finalement pourtant après les avoir poussé quatrefois, secondé par quelques troupes françoises, il mit les Turcs en déroute, & ils prirent la suite en laissant plus de cinq mille hommes sur la place, sans compter ceux qui furent noyés en repassant la rivière, & l'on peut dire que ce combat seul (dont le bon événement est dû en partie au prince d Lorraine) donna lieu au traité qui se fit entre l'Empereur & la Porte Ottomane, lequel ne dura pas pourtant fort long-temps.” L'ombre de Charles V duc de Lorraine, consultée sur l'état présent des affaires de l'Europe. Pierre Marteau, Cologne, 1694. 23–24.

3. kép. A szentgotthárdi csata ábrázolása Sébastien Leclerc *Les actions glorieuses de S. A. S. Charles [V], duc de Lorraine* című művében

lítettatta, ahol pompás ceremóniával övezve 1700. április 22-én örök nyugalomra helyezték a neves hadvezér maradványait a hercegi családnak a város ferences templomának altemplomában található kriptájában. A búcsúztatón szónokoló d'Aubenton atya nem felejtette el megemlíteni a herceg szentgotthárdi tűzkeresztségét, és szintén a csata főszereplőjének, sőt egyenesen a keresztény hadsereg megmentőjének nevezte Károlyt.²⁸ A nancyi székesegyházban 1700. április 23-án a jezsuita Duponcet atya egy másik gyászbeszédben szintén kiemelte a herceg keresztény hősi alakját, és felidézte a török zászló zsákmányolásának történetét is.²⁹ A harmadik ismert gyászbeszéd 1700. május 11-én hangzott el Nancyban a városházán. A patricius közönség előtt elhangzott magasztaló szónoklat különösen nagy szerepet szánt a herceg szentgotthárdi hőstettének. Jean-Claude Sommier teológus, tudós prédikátor Dávid és Góliát küzdelméhez hasonlította Károly harcát a török zászlótartóval.³⁰

28 *„Attendez-vous ici, Chrétiens, que suivant ce Héros dans sa course, j'étale tous ses exploits, dont la diversité, l'importance & le nombre surprennent également, & où il a eu encore plus à vaincre les rigueurs de la fortune, que les efforts des Troupes ennemies? Vous représenterai-je ses premiers progrès en Hongrie, où le porta dès sa jeunesse ce tendre amour de la Religion, qu'il avoit hérité de ses Peres? Vous retracerai-je & ses dangers & ses succès à la Journée de Raab, où joignant dès-lors la bravoure d'un Soldat à la conduite d'un Général, il arrêta avec la victoire la furie des Infidèles, soutint & sauva l'Armée Chrétienne qui plioit; enleva, au fort de la mêlée, ce fameux Etendart qu'on garde encore dans cette Ville, en témoignage éternel de sa valeur naissante? Vous dirai-je, que sur ces premiers essais qui garantissoient la suite de ses victoires, le sage Empereur jugeant de l'avenir par ses services pressens & passez, le mit à la tête de sa Cavalerie, & ensuite de l'Armée entière?”* P. d'Aubenton S. J.: Oraison funebre de Tres-Haut Tres-Puissant et Tres-Excellent prince Charles V duc de Lorraine et de Bar, prononcée à Nancy, dans l'Eglise des Peres Cordeliers, où il est inhumé, le 20 avril 1700. Nancy, 1729. 246.

29 *„Autre trait de valeur aussi vif & aussi ardent que ce premier, mais plus heureux par la gloire dont il le couvrit. Ne pouvant obtenir de l'Empereur d'aller joindre l'Armée Imperiale qui étoit en presence de celle des Turcs sur le Raab, & ce refus ne luy étant fait que parce qu'on le trouvoit encore trop jeune, n'ayant alors que vingt ans, & à cause du péril de l'entreprise, les forces des Turcs étant sans comparaison plus grandes que celles des Chrétiens, il se dérobe aux ordres prudens de ce Monarque, part sans rien dire à la Cour, se rend à l'Armée avec la même assurance que s'il eût été bien avoué de sa conduite, & à la tête d'un Régiment qu'il commandoit courant au secours de l'aîle droite qui avoit lâché le pied, se presente hardiment à un puissant corps de ces troupes infidèles devant qui tout plioit, ne prend conseil que de son courage pour les attaquer, retourne quatre fois à la charge, arrache des mains d'un Turc qui venoit à luy pour le percer d'une lance, ce Drapeau que nous voyons encore aujourd'huy en la Chapelle de Bon-Secours, monument glorieux d'une valeur naissante & présage certain d'une valeur héroïque; & par sa vigueur, tant à soutenir les efforts des Ennemis qu'à rompre & enfoncer leurs rangs, donne le temps aux Chrétiens de se reconnoître & de faire avancer les troupes qui acheverent heureusement ce qu'il avoit si vivement commencé. Divers autres exploits de cette nature quand il n'étoit encore que Subalterne, & qui luy attirerent les éloges du Général des François le plus grand Capitaine de son temps, sur la hardiesse & le bon ordre de ses attaques lorsque les Armées étoient sur le Rhin...”* Oraison funebre de Tres-Haut, Tres-Puissant & Tres-Excellent Prince Charles V (...) prononcée devant Son Altesse Royale Monseigneur le Duc de Lorraine (...) en l'Eglise Primatiale de Nancy le 23 avril 1700 par le Père Duponcet de la C. de Jésus. Nancy, 1700. 44–47.

30 Oraison funebre de Tres-Haut, Tres-Puissant & Tres-Excellent Prince Charles V (...) prononcée dans l'Eglise Paroissiale de St. Evre de Nancy en présence de Messieurs de l'Hôtel de Ville le 11

A lotaringiai herceg szentgotthárdi csatában való részvételét ikonográfiai emlékek is megőrkítették. A legrégebbiek közül érdemes figyelmesen tanulmányozni azt a névtelen szerző által rajzolt franciaellenes röplapot, amely a herceg és császári csapatok szerepét a francia segélycsapatok rovására igyekszik kihangsúlyozni. A herceg lovon ülve látható a fővezér Montecuccoli és badeni Lipót őrgróf társaságában. Az ábrázolás szerint a herceg a csatát közösen irányítja a két másik parancsnokkal, miközben a háttérben az ütközet fordulópontját, az oszmán csapatok folyóhurokban bekövetkezett vereségét látjuk. A fiatal herceg – kezében marsallbottal – kész hadvezérként jelenik meg. A metszet átdolgozott változatát az az 1701-ben kiadott album is átvette, amelyet I. Lipót lotaringiai herceg rendelt meg apja dicsőségeinek méltatására.³¹ Valószínűleg ugyanez az ábra a herceg életének szentelt híres gobelinsorozatban is helyet kapott. Az itteni megjelenítés, ami alapján úgy tűnik, hogy a csatában Károly már-már főszerepet játszott, megegyezik a d'Aubenton atya búcsúztatójában megjelenő apoteózisszerű hősábrázolással, amely szerint az alig húszéves herceg már ekkor részt vett a legmagasabb szintű stratégiai döntésekben is.

4. kép. A török zászlót elragadó Lotaringiai Károly herceget ábrázoló rajz a Nancyi Városi Könyvtárban

may 1700 par Mre. Jean Claude Sommier prêtre, docteur en théologie, curé de Champs & des Parroisses en dépendantes. Nancy, 1701. 68–72.

³¹ *Gonzalva de Ponte, M.*: i. m. I. rézmetszet.

A herceg törökkel vívott személyes hősi küzdelme a romantika korában is megragadta a művészek fantáziáját. A Nancyi Városi Könyvtár kéziratárában található egy rajz, amely a török zászlót elragadó fiatal herceget ábrázolja (4. kép). A rajzot 1846-ban készítette Louis Benoist, aki egyébként a Lotaringiai Régészeti Társaság és a Lotaringiai Múzeum alapító tagja volt. A felirat szerint a herceg a kép közepén látható, tőle balra pedig Ligniville gróf. A rajz hátlapján egy idézet található Pierre de Ligniville művéből.³² Az igazság kedvéért nem árt megjegyeznünk, hogy a névleges szerző a kötet megjelenésekor a pont-à-mousson-i jezsuita kollégium nebulója volt, és a kötet valódi szerzője Leslie atya, az egyik tanára. A kötet – hasonlóan Beauvau márki, Jean de La Brune és Dom Calmet munkáihoz – szintén Philippe-Emmanuel de Ligniville gróf tiszteletére hivatkozik.³³

A szentgotthárdi csata lotaringiai vonatkozású tárgyi emlékeit számba véve mindenképpen fontos néhány szót ejtenünk a sokat emlegetett török zászlóról. A legendává vált történet valós elemeiről sajnos nagyon kevés információval rendelkezünk. A győzelmi trófea megszerzésének körülményein túl érdekes megfigyelni azt is, hogy miként vált e tárgy és őrzési helye igazi történelmi emlékhellyé. A zászlót a szentgotthárdi csata után az akkori Nancy mellett álló Burgundiak kápolnájában helyezték el, amely a következő évtizedekben folyamatosan a lotaringiai hercegek szakrális emlékhelyévé vált, majdnem olyan fontos szerepet betöltve, mint a nancyi ferencesek temploma, ahová a hercegek hagyományosan temetkeztek.

A kápolna kiválasztása jelképes értelmű volt. A Segítő Szűz Mária-kápolnát annak emlékére építették, hogy 1477. január 5-én II. René herceg legyőzte Merész Károly burgundi herceg csapatait. A zászló elhelyezése hagyományt teremtett, mivel a későbbiekben két másik, lotaringiai hercegek által zsákmányolt török zászlót is elhelyeztek itt, amelyek ma is láthatóak az itt nyugvó Leszczyński Szaniszló³⁴ által templommá alakított kápolna bejáratánál. A nevezetes szentgotthárdi zászló mellett itt található még egy 1687. augusztus 12-én, a harsány-hegyi csatában Lotaringiai Károly Ferenc herceg által zsákmányolt zászló, valamint egy harmadik is, amelyet a hagyomány szerint III. Ferenc herceg – Mária Terézia férje – szerzett az 1738. július 13-i méha-

32 *Eugène-François marquis de Ligniville: Abrégé de l'histoire généalogique de la Maison de Lorraine dédiée à Son Altesse Royale Madame, Duchesse douairière de Lorraine. Chez H. Thomas, Commerc, 1743. 129.*

33 Alain Petiot tábornok szíves közlése.

34 I. (Leszczyński) Szaniszló (1677–1766): lengyel herceg, német-római birodalmi gróf, 1699–1704 között Poznań vajdája, 1704–1709 és 1733–1736 között I. Szaniszló néven Lengyelország királya, 1738–1766 között Lotaringiai és Bar uralkodó hercege.

diai csatában. Az V. Károly nevéhez fűződő zászló zászlótartó botja végének hegyes négyszögletes vasalatával akarta a legenda szerint a török lovas meggyilkolni a herceget. A zászlót véresen helyezték el a kápolnában, és mellette egy aranyozott betűkkel díszített fatábla emlékeztetett annak eredetére. 1829-ben a szöveget márványtáblára vésték, ami a mai napig látható a Segítő Szűz Mária-templomban (5. kép).³⁵ Mindhárom zászló eredeti foszlányokat tartal-

5. kép. Lotaringiai Károly herceg szentgotthárdi csatában való részvételének emléktáblája a nancyi Segítő Szűz Mária-templomban

6. kép. A Lotaringiai Károly herceg által zsákmányolt török zászló a nancyi Segítő Szűz Mária-templomban

maz, de a 19. században és legutóbb 2007-ben – a templom restaurációja idején – teljesen felújították őket (6. kép). A zászlóelhelyezési hagyomány összeköti a keresztény hit védelmében küzdő kora újkori lotaringiai hercegeket

³⁵ A Segítő Szűz Mária-templomban található zászlókról lásd: *Abbé Charles Morel*: Drapeaux de Notre-Dame de Bonsecours. Nancy, 1866.; *Abbé Léon Jérôme*: L'église Notre-Dame de Bonsecours à Nancy. Nancy, 1898. 278–284.

egymással, illetve felidézi a keresztes hadjáratokban és a korábbi török háborúkban részt vett őseiket is.

KÉT HADVEZÉR TALÁLKOZÁSA

Lotaringiai Károly részvétele a szentgotthárdi csatában más szempontból is fontosnak mondható. Ekkor találkozott először a csatatéren Raimondo Montecuccolival, akinek döntő hatása volt későbbi pályájára. Montecuccolit az utókor Károly herceg tanítómesterének tekinti, és valóban a herceg nemcsak a fővezéri címet örökölte a neves itáliai hadvezértől, hanem katonai gondolkodásának legfontosabb elemeit is a magáévá tette. A szentgotthárdi csata Montecuccoli egyik leghíresebb győzelme volt, amelyet később is példaként emlegettek. Károly herceg hadinaplója az 1683-as második bécsi török ostrom kapcsán meg is emlékezik erről, összehasonlítva a két hadjárat jellegzetességeit: *„A Herceg a legutóbbi háború első évében láthatta Érsekújvár elvesztését, és hogy a hitetlenek egészen Morvaországig hatoltak és feldúlták Nikolsburg³⁶ környékét is, mivel Montecuccoli gróf a csekély hadseregével Pozsony közelében lévő sánctáborban volt kénytelen várakozni. Nem gondoltam, hogy a sokak által példaként emlegetett szentgotthárdi ütközetet kellett volna elsősorban figyelembe venni a török elleni ez évi hadműveletek szempontjából, mivel a helyzet egészen más volt, mint 1662-ben. Ekkor a törökök határozott célja a békekötés volt, és csak Kanizsa felmentésére vonultak hadjáratba, és semmiféle várostromra utaló szándékuk nem volt, és ezen kívül a Magyar Királyságban ekkor nem dült felkelés, és az ország hű maradt a Császárhoz.”³⁷*

Lotaringiai Károly Montecuccoli szellemi hagyatékát gondosan őrizte a neves olasz hadvezér gazdag kéziratgyűjteményével együtt.³⁸ Montecuccoli halála után több kéziratmásolat is készült főbb műveiből, és a legjelentősebb iratok Károly közvetítésével jutottak el a széles európai közönséghez. A szent-

36 Ma Mikulov (Csehország).

37 Österreichisches Staatsarchiv, Wien [ÖStA], Haus-, Hof- und Staatsarchiv [HHSStA], Lothringisches Hausarchiv, Kt. 51 Journal de Charles de Lorraine fol. 3.

38 A tudós Marsigli szerint Lotaringiai Károly titkos iratai között tartotta Montecuccoli tervezeteit. *„Infatti in una lettera già ricordata a Carlo di Lorena cognato dell’Imperatore e comandante in capo delle truppe imperiali successore del Montecuccoli in tali cariche Marsili riferisce di aver visto la pianta di Buda nel »Gabinetto« dello stesso Duca di Lorenae specificamente »fra i scritti del Montecuccoli«.* Raffaella Gherardi: Potere e costituzione a Vienna fra Sei e Settecento. Il «Buon ordine» di Luigi Ferdinando Marsili. Il Mulino, Bologna, 1980. 267–268. Vö. Raffaella Gherardi–Fabio Martelli: La pace degli eserciti e dell’economia. Montecuccoli e Marsili alla Corte di Vienna. Il Mulino, Bologna, 2009. 272.

gotthárdi csata részletes történetét tartalmazó *Della guerra col Turco in Ungheria* kéziratát húsz évvel a csata után ajándékozta Conti hercegnek, XIV. Lajos király titokban Magyarországra szökött unokatestvérének.

Conti herceg – más néven François-Louis de Bourbon – kora neves művelt személyisége volt, aki a katonai pályán is jeleskedett. 1683–1684-ben részt vett a németalföldi és luxemburgi hadszíntéren zajló hadműveletekben. 1685. március 20-án testvérével együtt megszökött a királyi udvarból és bekapcsolódott a magyarországi törökellenes háborúba, ezért a király később megfosztotta az ezredétől. Lotaringiai Károly herceg udvarias fogadtatásban részesítette a neves francia arisztokratákat, azonban idővel a két herceg közötti kezdeti hivatalos jellegű kapcsolatot őszinte barátság váltotta fel.³⁹ Conti herceg és kísérete a magyarországi hadszíntéren vitézül helytállt, részt vettek az esztergomi ütközetben és Érsekújvár ostromában.

Mivel Conti herceg a király engedélye nélkül utazott Magyarországra, hamarosan vissza kellett térnie Franciaországba, ahol a király soha nem bocsátotta meg e kihágást. Az eset nagy port vert fel a korban, és abból a szempontból érdekes leginkább, hogy a magyarországi tartózkodásnak köszönhetően juthattak el Montecuccoli fontos kéziratái Franciaországba, amint erről az első kiadásuk gondozója, Jacques Adam is beszámolt a kötet előszavában.⁴⁰ A kéziratokat – mint említettük – Lotaringiai Károly adta Conti hercegnek, aki azokat egy művelt tudós kiadóra bízta. A korábbi Montecuccoli-kiadásokkal ellentétben a francia kiadó külön gondot fordított a tulajdon- és a földrajzi nevek helyesírására, valamint fontos magyarázó jegyzetekkel is ellátta a munkát. A jegyzetek annyira jól sikerültek, hogy a 19. századi olasz kiadó, Giuseppe Grassi is merített belőlük későbbi munkájában.⁴¹

39 „*Son Altesse marque dans ses lettres qu'il a vu les Princes de Conty et de la Roche-sur-Yon dans les formes ordinaires. (...) Ils le sont voir après dans le camp de Barcand et l'ont prié de ne point faire de cérémonies avec eux, il leur a donné une tante et autres choses nécessaires pour leur accommodement ayant laissé leur équipage derrière. Ils lui ont ensuite fait faire compliment qu'ils seraient tous les jours dans sa tente et à le suivre s'ils n'étaient obligés de garder des mesures pour leur Roy, ayant pour Son Altesse une estime et une vénération sans égal.*” ÖStA HHStA Lothringisches Hausarchiv Kt. 50 Journaux de campagnes de Charles de Lorraine avec diverses lettres qu'il a écrites sonnets et félicitations qu'il a reçues 624–625.

40 „*C'est Monseigneur le Prince de Conty à qui la France doit ces Mémoires. Il les apporta de Hongrie, copiez sur l'original du Prince Charles de Lorraine. C'est lui qui me les fit traduire avant que j'eusse l'honneur d'être à vous, et c'est depuis qu'il m'eut confié l'instruction de Votre Altesse Sérénissime que je les ai revus avec toute l'exactitude dont je suis capable.*” *Mémoires de Montecuculi ou Principes de l'art militaire en général.* Muzier, Paris, 1712.

41 *Raimondo Montecuccoli: Opere I–II.* Corrette, accresciute ed illustrate da Giuseppe Grassi. Dalla Stamperia di Giuseppe Favale, Torino, 1821.

Montecuccolit mindenképpen Lotaringiai Károly példaképének tekinthetjük. Az Udvari Haditanács egykori elnökét a modern császári hadsereg megalkotójának tartják. Felfogása átmenetet képez a klasszikus katonai és a modern hadászati gondolkodás között. Noha a fogalom ekkor még nem létezett, mégis joggal nevezhetjük őt az első modern stratégiai gondolkodónak. A mai stratégiai elvek jelentős részét felismerhetjük műveinek kora hadászati problémáira vonatkozó részeiben. Idetartozik például a háború általános fogalmának meghatározása vagy a korabeli magyarországi törökellenes háború speciális kérdéseinek tárgyalása. Montecuccoli gondosan leírja a háború előkészítésének szükséges elemeit, és különös jelentőséget tulajdonít a logisztikai kérdéseknek, a szállítás és az utánpótlás megszervezésének. A magyarországi földrajzi jellemzők alapos figyelembevételével kidolgozta egy törökellenes offenzíva tervét is, amely a Kárpát-medence folyóvizeinek főbb irányára épült: a fő csapást a Duna vonalán, a mellékhadműveleteket pedig a Dráva vonalán, illetve Felső-Magyarországon képzelte megvalósíthatónak. E nagyszabású terv határozta meg a későbbi magyarországi törökellenes háború menetét is, amely Bécs második török ostroma után (1683) éppen Lotaringiai Károly vezetésével indult meg. Montecuccoli gondolatai – Károly herceg közvetítésével – nagy szerepet játszottak később Savoyai Eugén háborús terveinek kidolgozásában is.⁴²

ÖSSZEGZÉS

A fiatal Lotaringiai Károly herceg szentgotthárdi csatában játszott szerepét – e rövid áttekintés után – több, különböző információkat hordozó szöveg segítségével rekonstruálhatjuk. A legtöbb utólag konstruált szöveg egy eredeti, mára elveszettnek tekintett forrásra hivatkozik, amely Ligniville gróf Lotaringiai IV. Károly hercegnek címzett, csatát követő jelentése volt. A leírások a fiatal herceg tűzkeresztségét olyan hőstettként igyekeztek bemutatni, amely alapvetően kihatott a szentgotthárdi csata győztes kimenetelére. A herceg fellépését a török elleni harcban egyfajta beavatásként ábrázolták, illetve híres elődei – például Bouillon Gottfried vagy Mercœur hercege – muszlimellenes hadjárataihoz hasonlították. A herceg hősi alakjának megformálása főleg a halála utáni barokk kor hősi lovagkultuszának szabályai alapján történt. Ez nagyon fontos politikai üzenetet is hordozott, mivel a herceg hőstetteivel olyan helyet vívott ki magának

⁴² Lásd e témához: *Philippe Roy–Ferenc Tóth: La défaite ottomane. Le début de la reconquête hongroise (1683)*. Economica, Paris, 2014.

és utódainak a keresztény fejedelmek közösségében, amely egyúttal alátámasztotta a hercegségei visszaszerzésére irányuló igényeit is. Az ikonográfiai ábrázolások, a vallásos művészeti emlékek egyaránt azt a célt szolgálták, hogy a kereszténység védelmében harcoló hős herceg képét minél érzékletesebben jelenítsék meg a szentgotthárdi csatától kezdve, Bécs felmentésén és Buda visszafoglalásán keresztül egészen a győztes harsány-hegyi csatáig. A Lotaringiai-ház európai legitimitációja mellett a herceg hadvezér szerepének ábrázolása is igen nagy hangsúlyt kapott a szentgotthárdi csata leírásaiban. Károly a neves Montecuccoli tanítványként jelenik meg, akitől 1675-ben vette át a fővezéri feladatot, ugyanakkor azt is kiemelik az egyes munkák, hogy később Savoyai Eugén herceg tanítómesterévé vált, akit egészen Napóleonig Európa egyik legjelentősebb hadvezérének tartottak. Montecuccoli és Lotaringiai Károly herceg szentgotthárdi csatáján folytatott közös küzdelmének leírásai rendkívül szimbolikusan jelenítik meg a két hadvezér közötti szoros szellemi kapcsolatot.

FERENC TÓTH

CHARLES V DE LORRAINE À LA BATAILLE DE SAINT-GOTTHARD

Le premier fait d'armes du jeune Charles V de Lorraine eut lieu à la bataille de Saint-Gotthard. Il existe de nombreux témoignages racontant les actions d'éclat du jeune prince contre les infidèles. La plupart des textes, remontant probablement à un récit de base inconnu et attribué au comte de Ligniville, insistent sur l'avènement d'un jeune chef militaire sur la scène d'une bataille. Son baptême du feu est couronné par une action héroïque personnelle ainsi que par une participation active à la décision du déroulement de la bataille de Saint-Gotthard. L'avènement du prince dans la guerre turque revêt aussi pour lui un caractère d'initiation par lequel non seulement il embrasse définitivement la carrière militaire, mais se rapproche de ses illustres ancêtres, tels Godefroy de Bouillon ou le duc de Mercoeur, qui avaient combattu comme lui contre les musulmans. La construction de l'image du héros se développe surtout après sa mort, et elle obéit aux règles de l'exaltation baroque du héros chrétien et chevaleresque. Elle lui assure, ainsi qu'à ses successeurs, une place dans la société des princes chrétiens et européens tout en lui permettant de légitimer ses droits sur ses États. Les représentations iconographiques, les témoignages artistiques et religieux ne font que renforcer cette image complète du prince héros et défenseur du christianisme, à partir de la bataille de Saint-Gotthard jusqu'aux victoires devant Vienne, la reprise de Bude et la seconde bataille de Mohács. En dehors de cette légitimation des ducs de Lorraine en Europe, nous pouvons reconnaître une autre affirmation éclatante pour le duc, celle

de la capacité militaire. Le duc Charles V avait été l'élève du fameux Montecuccoli, excellent chef des armées des empereurs, et lui avait succédé en 1675 ; à son tour, il allait devenir le *Lehrmeister* du grand Eugène de Savoie-Carignan, qui devint lui-même le meilleur stratège en Europe avant Napoléon. Le premier contact entre Montecuccoli et Charles de Lorraine fut célébré dans les témoignages de la bataille de Saint-Gotthard.